
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2011 (год. XX), ISSN 0861–7902

Валерия ВАСИЛЕВА

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ВЪВ ВЗАИМОВРЪЗКАТА МЕЖДУ СРАВНИТЕЛНАТА ТИПОЛОГИЯ И СЪПОСТАВИТЕЛНАТА ЛИНГВИСТИКА (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ РУСКИ И ЧЕШКИ ЕЗИК)

В работата се разглежда въпросът за връзките и взаимоотношенията между съпоставителната лингвистика и сравнителната типология. Сравнявайки материал от два славянски езика – чешки и руски – авторът стига до извода, че резултатите от съпоставителните изследвания могат да имат типологически характер.

Въпросът за връзките и взаимоотношенията между съпоставителната лингвистика и сравнителната типология не е случаен. Съпоставителната лингвистика като самостоятелна дисциплина възниква в средата на XX век на основата на типологията и вече по силата на това обстоятелство не може да не се запазят определени взаимовръзки между двете родствени дисциплини. Съществуват обективни предпоставки за взаимодействие между тези научни дисциплини. Универсалният принцип за всеобща връзка между явленията, в това число и езиковите, поражда категоричния методологически извод: за да се познае обектът на изследването, трябва да се обхванат, всестранно да се изучат, да се разкрият всички връзки и опосредствания. Именно в това е първопричината за взаимодействието на посочените лингвистични дисциплини.

Не можем да не отбележим, че съпоставителната лингвистика, като сравнително млада дисциплина, се развива с нарастващ темп и все по-активно се занимава с общотеоретични проблеми, което я и родее с типологията. Резултатите от съпоставителните изследвания служат като надеждна основа за чисто типологически изследвания. В настоящия момент за безспорен може да се смята фактът, че славянските езици се развиват в конвергентно направление. Това се потвърждава от много съпоставителни изследвания на тези езици. Все пак интензивността на конвергентните процеси в отделните участъци на системите на славянските езици се различава както в количествено, така и в качествено отношение. Фактите на междуезиковата асиметрия, разкрити в процеса на съпоставителните изследвания, представляват интерес и за съпоставителната типология.

Понякога се чуват критически бележки по повод избора на типологическите критерии, тяхната неясност и “разводненост”. Може да се предположи, че към такъв извод води не “разводнеността” на критериите, а разклонеността на типологическите класификации, различните основания на изследванията. Другояче казано, става дума не за разводненост, а за множественост на критериите, които могат да бъдат положени в основата на типологическите търсения. Работата е в това, че типологията не е монументално съоръжение, построено за вечни времена. Тя е подвижна, както е подвижен самият език. Тя има разклонена система, както е разклонен и самият език. “Има много класификации, изхождащи от отделни частни характеристики на езика, например наличие – отсъствие в него на тонове, характер на вокалните системи, словоред ред на основните части на изречението и т.н. Такива класификации са ориентирани не към типа език в цялост, а към типа определени подсистеми и категории в езика. Техният брой може да бъде голям и един и същи език в зависимост от различните основания на класификациите ще попада в разни групировки, което създава **множественост** (подч. от нас – В. В.) на неговите таксономически характеристики в типологията” [Виноградов 1990:513]. Още един упрек по адрес на типологията засяга предмета на типологическите изследвания. Именно обстоятелството, че въз основа на книжовния език, който най-често е база на типологическите изследвания, като че ли се прави извод за системата на етническият език като цяло [Нещименко 2011:264]. По този повод трябва да се отбележи, че е нужно да се различават две понятия: езиков тип и тип в езика. Типовете в езика, проявявайки индивидуално своеобразие, не отричат качествените

характеристики на езиковия тип. Не подлежи на съмнение, че разговорният език, интердиалектите имат съществени системни отлики от книжовния език. При това националният (етническият) език, обединявайки всичко общо, което съдържат отделните подсистеми, е абстрактно построение, модел, който включва в себе си множество взаимосвързани явления, но който в естествения език има едни или други отклонения от типологическата схема. Например, националният чешки език, без оглед на широката разклоненост на неговите екзистенциални форми, подсистеми, си остава флективен език. А пък наличието на вариантност в немския език и неговата широка диалектна разклоненост не го извежда от аналитико-синтактичния строй. Към казаното остава да добавим, че няма, както е известно, чисти типове. В едни или други участъци на езиковата система се откриват проявления от други типове. Типологическите сходства и отличия имат както количествен, така и качествен характер [Лотко 2009:10]. Ако структурните особености на езиковите системи са очевидни и, може да се каже, лежат на повърхността, то значимостта на езиковите елементи в системата се определя в процеса на функционалния анализ. Именно на функционално равнище се проявява целият потенциал на езиковия знак, на езиковите структури, обективизиращи мисловната дейност. Именно затова В. Матезиус, един от създателите на Пражкия лингвистичен кръг, пише: “За да се използва успешно методът на аналитичното сравнение, необходимо е езикът да се анализира от функционална гледна точка, тъй като само този способ позволява да се направи точно сравнение на различни езици” [Матезиус 1967:226]. Разкриването на фактите на един език през призмата на друг език служи за надеждна база както за сравнително типологически, така и за чисто съпоставителни изследвания. По такъв начин взаимодействието на двете родствени дисциплини се оказва неизбежно. Типологическите класификации завършват на по-високо равнище езиковата абстракция на съпоставителните изследвания.

Функционалният подход към систематизацията на **близкородствените езици** по очевидни причини заема водещо положение. Данните, получени в резултат на съпоставителните изследвания, не могат да остават встрани от типологията. Функционалната типология е “обречена”, образно казано, на постоянно сътрудничество с функционалната съпоставителна лингвистика, върви “ръка за ръка” с нея.

Едно от свързващите звена между сравнителната типология и съпоставителната лингвистика е **лингвистичната характерология**. Тя

се заражда в недрата на Пражката лингвистична школа. Неин основоположник е В. Матезиус. Определяйки методите и задачите на лингвистическата характерология, той пише: “Отличителна черта на лингвистичната характерология е въвеждането в лингвистичния анализ параметрите на значимостта (value) и синхронните взаимовръзки. Ако задача на описателната лингвистика е да даде пълен опис на всички формални и функционални елементи, съществуващи в даден език в определен период на развитието му, то лингвистичната характерология има работа само с важните и фундаменталните характеристики на дадения език в определен времеви момент, изследва ги на общолингвистична основа и се опитва да разкрие отношенията между тях” [Матезиус 2003:31]. От това определение на лингвистическата характерология следва: 1) лингвистичната характерология използва синхронни методи на изследване, включително и синхронни разрези в диахронията, 2) изследва системобразуващите факти и 3) установява причинно-следствените отношения между тях. Очевидно е, че назованите методи и задачи на лингвистичната характерология са актуални както за типологията, така и за съпоставителната лингвистика. Особено внимание заслужава разкриването на причинно-следствените, импликационните отношения между езиковите структури, определящи значимостта на едни или други явления в езиковата система и по същество обясняващи спецификата на езиковата система. Така, в частност, различната степен на влияние на фонетиката и морфемиката върху морфологическата структура на чешкия и словашкия език е формирала забележими различия в техните системи и е задълбочила типологическите различия между двата близкородствени езика [Лифанов 1995:30–41]. Проектирането на структурните импликационни отношения на семантично равнище разширява диапазона на лингвистическата характерология, тъй като окончателното решение на проблемите на съпоставянето е семантическото решение. Като потвърждение на казаното могат да послужат, в частност, многобройните изследвания в областта на славянската деривация. Проф. А. В. Исаченко, изказвайки се през 1957 г. в Оломоуц на конференция, посветена на сравнително-историческото изучаване на славянските езици, обръща внимание на нееднакъв деривационен потенциал на славянските езици [Исаченко 1958: 143–151]. Както се оказва, западнославянските езици (чешки и словашки), от една страна, и руски, от друга страна, на деривационната скала заемат диаметрално противоположни позиции. Различният “стартов” деривационен потенциал на генетически и типоло-

гически родствените езици е причина за различия в начините за обективизация на понятийните (съдържателните) структури. Тези различия се запазват и на съвременния етап в развитието на родствените езици, макар и да се съкращават поради конвергентността на езиковите процеси. Именно различната степен на деривационна активност е причина за междуезиковата асиметрия на отделни участъци в езиковите системи на славянските езици. Отправна точка в разкриването на случаи на междуезикова асиметрия се явяват резултатите от съпоставителните изследвания, цел на които преди всичко е да се предостави най-пълнен обем езиков материал. Задача на съпоставителната лингвистика е да разкрие в цялата им широта функционалните особености на езиковите структури, “да установи различията на функциите при сходство на системните отношения и сходство на функциите при материалните различия” [Широкова 1998:10]. И макар конструирането на езикови типове да не влиза непосредствено в целите и задачите на съпоставителната лингвистика, обобщените резултати на изследването, както ще бъде показано по-долу въз основа на деривационен материал от руски и чешки език, завършват с типологически изводи. Като потвърждение за казаното може да послужи, в частност, нееднаквата деривационна активност на руски и чешки език в областта на лексикалната номинация. Добре известно е, че на руското съставно наименование в чешки език често съответства еднословно наименование (дериват): *зимнее пальто* – *zimník*, *канатная дорога* – *lanovka*, *табачные изделия* – *kuřivo*, *платёжное средство* – *platidlo*, *железная дорога* – *železnice*, *пчелиная семья* – *včelstvoè* много други. Обратните случаи на съответствия както в субстантивната, така и в глаголната номинация не променят общата картина за преобладаване на аналитичните наименования в руски език. А това означава, че едно и също системно-структурно звено в родствените езици има различна степен на употреба, което потвърждава и асиметричната конфигурация на словообразователните редове. В руски език те по-често, отколкото в чешки, се оказват прекъсвани [Хлупачова 1974: 114]. Последователната деривационна връзка между компонентите на словообразователния ред в руски език често се нарушава от лексикални вклинявания, възходящи към други словообразователни модели. Срв. няколко очевидни примери, демонстриращи непрекъсваната деривационна връзка на компонентите в словообразователния ред в чешки език и прекъсваната деривационна връзка в руски език: *duťm* – *дом*, *domovina* – *отчизна*, *domovník* – *дворник*, *domorodec* – *туземец*; *chodit* – *хо-*

ditь, chodba – коридор, chodník – тротуар, chdidlo – ступня, chodes – пешеход. Деривационният ред в руски език, както показват примерите, може да се прекъсва от заимствания (*коридор, тротуар*), които нарушават праволинейността на деривационния процес. Заимстванията в руски език често се съотнасят с чисто чешки деривати. Срв: *cedit cedить – cedník дурилаг* (заим.), *rukáv рукав – rukávník муфта* (заим.), *tráva трава – trávník газон* (заим.), *rýt рыть – rýpadlo экскаватор* (заим.), *padat падать – padák парашют* (заим.). Приведените примери, чието количество лесно може да бъде увеличено, свидетелства за това, че в руски език близките по смисъл понятия по-често, отколкото в чешки, се обективизират от езика без опора на общия произход, а деривацията като системообразуващ фактор в руски език се оказва по-малко прозрачна, по-малко поддаваща се на прогнозиране, отколкото в чешки. Руският език в анализираното пространство се оказва повече атомарен [Хлупачова 1974:127. По такъв начин резултатите от съпоставителното изследване придобиват типологически характер.

В задачите на съпоставителната лингвистика не влиза и построяването на типологически схеми, демонстриращи характера на взаимовръзките между логическите и чисто езиковите категории. При все това материалът на съпоставителните изследвания разполага за тези цели с убедителни факти. Така, в частност, резултатите от съпоставителното изследване на деривационното пространство на чешки и руски език пределно видимо демонстрира различията в езиковата обективизация на логическите понятия, преди всичко на абстрактните [Василева 2003:10–11]. Чешкият език с по-голяма последователност, отколкото руски, разкрива структурно-семантическа съотносителност на абстрактните съществителни с абстрактните понятия. В чешки език абстрактните понятия с регулярност, близка до парадигматическата, се реализират в дериватите. В руски език тази съотносителност се оказва по-малко регулярна, по-малко последователна. Показателни в това отношение са абстрактните съществителни със суфикс **-ost** в чешки език и техните структурни съответствия със суфикс **-ость** в руски. Както свидетелства ексцерпираният материал, чешките съществителни с указания суфикс често нямат в руски език структурни еквиваленти. Абстрактните понятия, които се обективизират в чешки език с висока степен на регулярност в абстрактни съществителни, в руски език често се предават описателно или изобщо нямат диференцирано изражение, което води до образуване на морфосемантични лакуни. В потвърждение на казаното ще приведем само

няколко примера от обширния езиков материал. В чешки език има широко използване на деадективни съществителни, отсъстващи в руски: *holost* – **голостъ*, *hněvovost* – **зневностъ*, *mirnosť* – **мирностъ*, *temnost* – **тёмностъ* и много други. По такъв начин, различията в интензивността на деривационните процеси в едни случаи способстват за активизирането на определени смисли, а в други случаи, обратно, способстват за тяхната неизразеност. Класификацията на подобни случаи на междуезикови смислови отношения влиза в задачите на сравнителната типология.

Неравномерната активност на деривационните процеси може да бъде причина за функционална междуезикова асиметрия на морфологичните категории. Показателни в това отношение са функционалните различия в грамемите на категорията род в чешки и руски език. В чешки език благодарение на извънредно високата степен на деривационна стандартизация практически от всяко съществително, с много малко изключения, от мъжки род се образува форма за женски род. В руски език последователната родова корелация често се нарушава. Формите за женски род, функциониращи в чешки език, често нямат структурни корелати в руски. Срв. *docent* *доцент* – *docentka*, *děkan* *декан* – *děkanka*, *dirigent* *дирижёр* – *dirigentka*, *filolog* *филолог* – *filoložka*, *biolog* *биолог* – *bioložka*, *psycholog* *психолог* – *psycholožka*, *archeolog* *археолог* – *archeoložka*, *sochař* *скулптор* – *sochařka*, *soudce* *судья* – *soudkyně* и т.н.

Нерегулярното възпроизвеждане в руски език на морфологическите родови корелати (феминативи) поражда определена индиферентност на морфологическата категория род към изразяването на различията по признака пол. Родовите форми за мъжки род в руски език, поемайки в себе си и значението за женски род, имат по-голям семантичен обем, отколкото аналогичните форми в чешки език, и заедно с това, условно казано, имат силно разводнено съдържание, тъй като формата сама, извън контекста, не денотативира обекта по признака пол. По такъв начин междуезиковите различия във функционалните обеми на родовите грамеми, разкрити по пътя на съпоставителното изследване, имат типологическа значимост. “За съпоставянето, както отбелязва В. Г. Гак, в много случаи можем да се ограничим с приблизителна статистика, изразявана с такива понятия като “по-често”, “по-рядко”, “толкова пъти по-често”, “много по-често” [Гак 1983:14]. “Приблизителната статистика” неизменно присъства при съпоставянето на близкородствени

езици. Нейните резултати служат като основание за провеждане на изследвания в областта на квантитативната типология. Това потвърждават и изложените по-горе факти.

В допълнение ще посочим още междуезиковите различия в състава на синтактичните категории определение и обстоятелствено пояснение. Междуезиковата асиметрия и в тези случаи често се обяснява с различията в деривационната активност на родствените езици. Там, където чешкият език, използвайки своя висок деривационен потенциал, предпочита съгласувано определение, в руски език често се употребява несъгласувано определение: *разница во времени – časový rozdíl, время ожидания – čekací doba, зал заседаний – zasedací síň, часы с боем – bicí hodiny, бег с препятствиями – překážkový běh, юбка в горошек – puntičkovaná sukně* и много други. На равнище възможни за обективизиране смисли различията между съгласувано и несъгласувано определение се заключават в начините за възприемане на признака. Несъгласуваното определение експлицитно репрезентира признака като отношение между обектите. В съгласуваното определение значението “отношение” се приглушава. Съгласуваното определение представя признака като качество, свойствено на самия определян обект, сякаш туширайки зависимостта на качеството от външен обект. Различията в подаването на информация на равнище еднословни и съставни наименования се заключава в това, че “описателните конструкции обикновено не се пазят в готов вид в езиковата памет на говорещите” [Городецки 1969: 136]. Изказаното положение се потвърждава, в частност, от корелацията на еднословните и съставните конструкции при изразяването на категорията обстоятелствено пояснение в съпоставяните езици. Руските конструкции в приведените по-долу примери имат обикновено вариантни форми. Срв. *Šli předpisově po leve straně. – Они шли согласно предписанию / в соответствии с предписанием по левой стороне.; Jazykově je tato kniha velmi těžká. – В языковом отношении / в плане языка эта книга очень трудная.; Obsahom je to zajímavé – По содержанию / в плане содержания это интересно.*

Всички гореизложени факти, независимо от техния фрагментарен характер, позволяват да се заключи, че резултатите от съпоставителните изследвания, както и техният анализ и обобщение, излизат извън рамките на чисто съпоставителната лингвистика и стават предмет на разглеждане от погранични дисциплини.

ЛИТЕРАТУРА

Василева 2003: Васильева, В. Ф. Семантическая характеристология в контексте сопоставительного изучения языков // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. №2.

Виноградов 1990: Виноградов, В. А. Типология // Лингвистический энциклопедический словарь. М.

Гак 1983: Гак, В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков. М.

Городецки 1969: Городецкий, Б. Ю. К проблеме семантической типологии. М.

Исаченко 1958: *Isačenko, A. V.* Obecné zákonitosti a národní specifickánost ve vývoji slovní zásoby slovanských jazyků // K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Praha.

Лифанов 1995: Лифанов, К. Значение фонетики и морфематики в развитии морфологической структуры словацкого и чешского языков // *Slavica Slovaca*, ročník 30, číslo 1.

Лотко 2009: Lotko, Ed. Ke konfrontaci příbuzných jazyků na materiálu češtiny a polštiny // Ed. Lotko. Srovnávací a bohemistické studie, Olomouc.

Матезиус 1967: Матезиус, В. О системном грамматическом анализе // Пражский лингвистический кружок. М.

Матезиус 2003: Матезиус, В. О лингвистической характеристологии (на материале современного английского языка) // Избранные труды по языкознанию. М.

Нещименко 2011: Нещименко, Г. П. О значимости сопоставительного изучения близкородственных языков // Слова. Концепты. Мифы. М.

Хлупачова 1974: Chlupáčová, K. Některé otázky konfrontační charakteristiky pojmenování // Bulletin ruského jazyka a literatury. XVIII. Univerzita Karlova, Praha.

Широкова 1998: Широкова, А. Г. Методы, принципы и условия сопоставительного изучения грамматического строя генетически родственных славянских языков // Сопоставительные исследования грамматики и лексики русского и западнославянских языков. М.

Превод от руски език – В. Вѣтов